

INHOUD

Voorwoord	9
Inleiding: werkwijze van dit boek	11
DEEL I DE WAARDE VAN GOED BURGERSCHAPSONDERWIJS	14
Hoofdstuk 1 Burgerschap in de klas	17
1.1 De wereld in de klas	18
1.2 De klas als minisamenleving	22
1.3 Levenswaardig leren	26
Hoofdstuk 2 Burgerschapsonderwijs gedefinieerd	31
2.1 De aanleiding	31
2.2 De wettelijke kaders	39
2.3 Drie strategieën	41
Hoofdstuk 3 Perspectieven op burgerschap in de klas	45
3.1 De talentendriehoek	45
3.2 De stem van de lerende	46
3.3 De drie lagen van burgerschap	50
Hoofdstuk 4 De praktijk van burgerschap in de klas	55
4.1 Rol van de leerling	56
4.2 Rol van de leraar	58
4.3 Rol van de leertaak	61
Hoofdstuk 5 Effecten van goed burgerschapsonderwijs	69
5.1 Handelingsverlegenheid onder leraren	69
5.2 Voorwaarden voor goed burgerschapsonderwijs	71
5.3 Kijkkader voor goed burgerschapsonderwijs	75

DEEL II	DE SCHOOLVAKKEN ALS BASIS VOOR BURGERSCHAPSONDERWIJS	78
Hoofdstuk 6	Burgerschapsonderwijs in de vakken	81
6.1	Wereldoriëntatie als uitgangspunt	81
6.2	Alle schoolvakken als basis	83
6.3	Samenhang	84
Hoofdstuk 7	Kennis van de wereld	87
7.1	Wereldse thema's	88
7.2	Controversiële thema's	92
7.3	Leren door grote vraagstukken	95
Hoofdstuk 8	Een levenswaardige samenleving	99
8.1	Voor een goede samenleving	99
8.2	Goed voorbeeld doet goed volgen	105
8.3	Burgerschapsdoelen bij schoolvakken	108
Hoofdstuk 9	Jezelf en de wereld	113
9.1	Meningen en je eigen keuzes maken	113
9.2	Ontwerpen van een eigen visie op burgerschapsonderwijs	114
9.3	Droomschool	116
Hoofdstuk 10	Schoolvakken	119
10.1	De kracht van hier en daar – Aardrijkskundeonderwijs	120
10.2	De kracht van toen en nu – Geschiedenisonderwijs	122
10.3	De kracht van mechanismen – Natuuronderwijs en technologie	125
10.4	De kracht van verhalen – Nederlands	128
10.5	De kracht van het verstaan – Engels	134
10.6	De kracht van vragen stellen – Rekenen & wiskunde	137
10.7	De kracht van verbeelding – Kunstzinnige oriëntatie	140
10.8	De kracht van spel – Bewegingsonderwijs	144
10.9	De kracht van geloven – Levensbeschouwelijk onderwijs	146

DEEL III	BURGERSCHAPSONDERWIJS ALS VAK APART	150
Hoofdstuk 11	Burgerschap in een bredere context	153
11.1	Wereldburgerschap	153
11.2	Burgerschapsonderwijswetgeving	156
11.3	Burgerschapsonderwijs op de lerarenopleiding	158
Hoofdstuk 12	Wereldburgerschap	163
12.1	Mensenrechtenonderwijs	163
12.2	Wereldburgerschap in thema's	166
12.3	Een netwerkcurriculum	170
Hoofdstuk 13	Rollen in de maatschappij	175
13.1	Actief burgerschap en sociale integratie	175
13.2	De school als oefenplaats	177
13.3	Dialogo, discussie of debat	183
Hoofdstuk 14	Jij en je cultuur	187
14.1	Je eigen roeping verstaan	188
14.2	In gesprek met jezelf	191
14.3	Hoe kijk jij?	192
Geraadpleegde bronnen		199

HOOFDSTUK 1

BURGERSCHAP IN DE KLAS

Als leraar ben je een belangrijke schakel bij burgerschap in de klas. Maar wat is wereldburgerschap en wat kun je ermee in de klas? Je gaat nu zelf onderzoeken waarom het belangrijk is dat kinderen vrije ruimte hebben op school; enerzijds om zichzelf te ontwikkelen tot een sociale en actieve inwoner van ons land en anderzijds tot een burger – zoals de wet formeel vraagt. De overheid kan namelijk niet een bepaalde denkwijze afdwingen. Ze kan wel voorwaarden scheppen om ‘goed’ burgerschap mogelijk te maken. De inhouden spreken dan ook niet vanzelf. Ze zijn verbonden met de visie en identiteit van de school. En dat vraagt om keuzes: wat moet er geleerd worden?

Een vraag die Aristoteles in de oudheid al bezighield. Zoals beschreven staat in *Politica* (2012):

“Men is het er niet over eens wat jongelui moeten leren, of het nu is met het oog op voortreffelijkheid of op een zo goed mogelijk leven, en het is ook niet zonneklaar of wat ze leren meer op hun verstand gericht moet zijn of op karaktervorming.”

Wat vind jij dat leerlingen zouden moeten leren? Wat versta jij onder goed onderwijs? Wanneer is onderwijs goed? Wanneer is er sprake van burgerschapsonderwijs? Wat versta jij onder goed burgerschapsonderwijs? Het zijn allemaal relevante vragen die een rol spelen bij het vorm en inhoud geven aan het burgerschapsonderwijs in de klas.

Figuur 1.1 Een goede burger staat midden in de wereld.
Foto: Terrick Noah.

1.1 DE WERELD IN DE KLAS

Je kunt je klas niet los zien van de wereld. Dat zou ook wel heel gek zijn, want elke morgen komen de kinderen vanuit de wereld de school binnen. Dat kan de wereld van thuis zijn, maar ook de wereld van de straat, de bus, het schoolplein of de familie. Het is daarom van belang om te weten wat er in de wereld speelt om er in de klas rekening mee te houden. In dit boek kan overal waar burgerschap staat ook wereldburgerschap gelezen worden.

Er is een groeiende behoefte aan verbinding en vertrouwen, volgens een rapport van Platform Innovatie in Marketing (PIM). Het rapport stelt dat in onzekere tijden mensen meer steun zoeken bij elkaar. Dat geeft een gevoel van verbondenheid. De hedendaagse problemen zijn complex en vragen om een overstijgende aanpak. Zo heeft de samenleving meerdere disciplines nodig om actuele vraagstukken aan te pakken. Er is eveneens meer aandacht voor de aarde. De natuur biedt mensen nieuwe inspiratie om andere keuzes te maken en om meer ‘natuurlijke’ producten te kopen en te gebruiken. Er wordt, volgens het rapport, gesproken over ‘natuurlijk’ bouwen en samenleven. Over duurzaamheid, over klimaatneutraal reizen, produceren, verkopen en kopen.

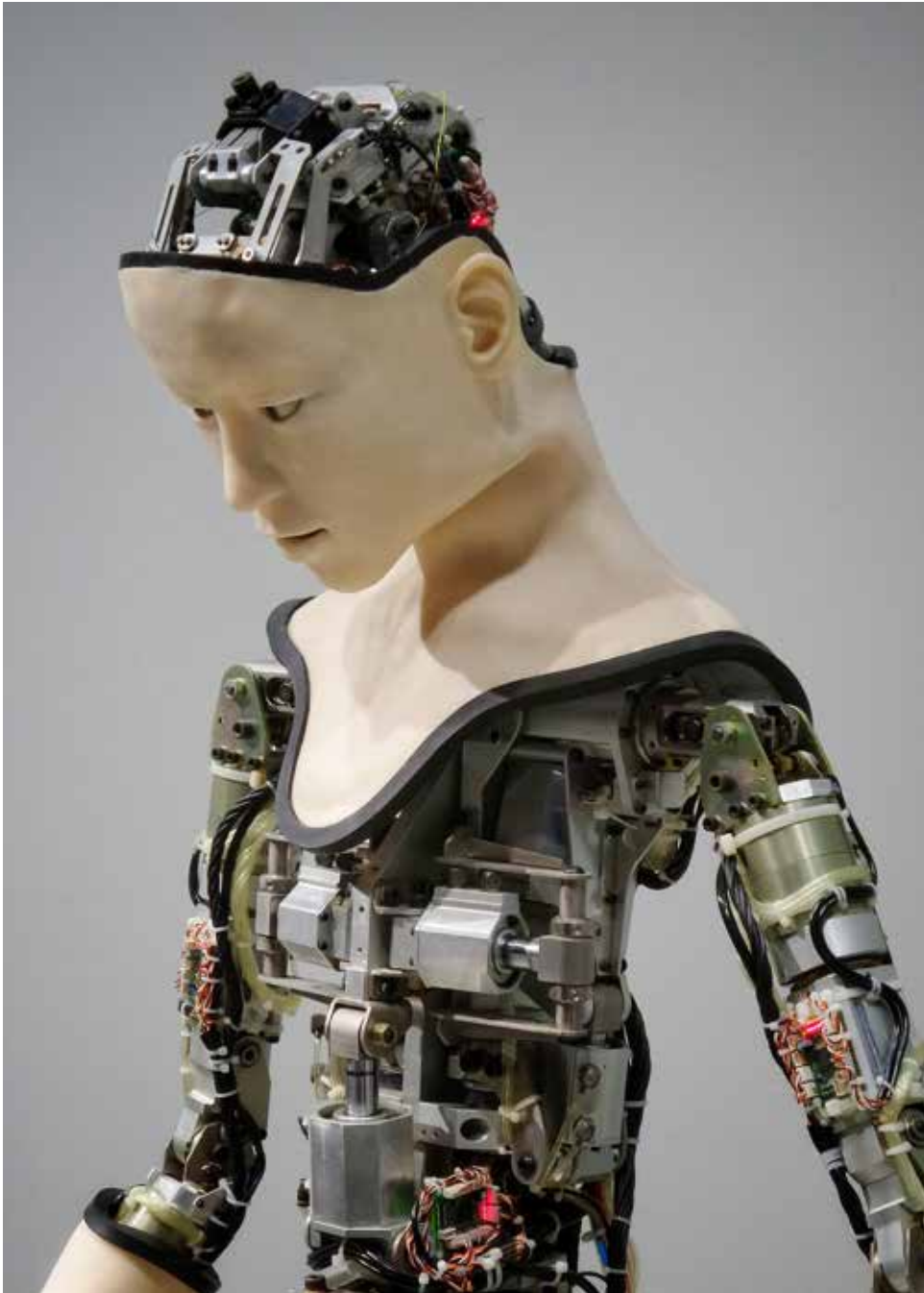
De technologie zal zich ook verder ontwikkelen en de mogelijkheid vergroten om te ontsnappen aan de waan van de dag. Tijd en aandacht worden schaarser, waardoor mensen keuzes gaan maken in wat ze wel of niet gaan doen. De techniek wordt aan de ene kant gezien als vriend, maar aan de andere kant loert het gevaar om niets te willen missen en altijd op ‘aan’ te staan. Mensen zijn ook op zoek naar persoonlijke aandacht en zijn strijdvaardig om de wereld te verbeteren naar eigen inzichten. De kracht van protestgroepen neemt toe (PIM Trendrapport, 2021).

Moderne technologie als de sociale media zijn daarbij een sterk middel. Tegelijk is er ook een sterke beweging die laat zien dat niet alles maakbaar is en dat kwetsbaarheid ook een kracht kan zijn. De vele subculturen en online groepen met eigen regels en kenmerken zijn voor leraren en ouders nauwelijks bij te houden. De vraag is dan hoe je kinderen vanuit het ‘eigen zelf’ of ‘eigen ik’ in deze wereld laat binnenkomen. En realiseer je daarbij dat ze al vanaf heel jongs af aan onderdeel uitmaken van deze samenleving als kind op weg naar volwassenheid.

Het is van belang om kinderen en jongeren actief voor te bereiden op deze dynamische wereld. De wereld stopt niet bij het schoolplein. Het is essentieel om kinderen en jongeren voor te bereiden op de diversiteit in de samenleving. Dat ze leren inzien dat diversiteit de samenleving kleurt en niet bedreigt. Dat ze de culturele verschillen leren begrijpen en handvatten hebben om in gesprek te gaan met iemand van een andere culturele achtergrond. Het mag niet bij theorie blijven. Dat is de reden om kinderen en jongeren actief te betrekken bij thema’s als klimaat, inclusie, duurzaamheid, ongelijkheid en onrechtvaardigheid.

Willen we vreedzaam met elkaar blijven samenleven, dan is verbinding nodig tussen de verschillende groepen of subgroepen. Dat kan geleerd en geoefend worden. De school als minisamenleving is daar bij uitstek voor geschikt. Alle activiteiten die betrekking hebben op kennis, vaardigheden, houding en waarden om samen te leven, geven vorm en inhoud aan

burgerschapsonderwijs. Het is daarom een breed begrip. Alle vakken kunnen hieraan een zinnige bijdrage leveren (Béneker, Van Stalborch & Van der Vaart, 2009).

Figuur 1.2 Maakt moderne technologie ons een betere burger?

Vraag tien mensen wat ze een goede burger vinden en je krijgt tien verschillende antwoorden. Dit is dus een ontdekkingsstocht. Jij gaat zelf onderzoeken wat je onder goed wereldburgerschapsonderwijs verstaat en hoe je het vorm wilt geven in de klas. Daarbij zul je wel geconfronteerd worden met de visie van ons, schrijvers van dit boek. Want ook wij hebben een visie op burgerschapsonderwijs.

Wij gaan uit van levenswaardig leren, omdat dit een actieve betrokkenheid op de wereld vanuit 'grote vraagstukken' veronderstelt; het gaat daarbij om al het leren dat de moeite waard is om geleerd te worden met een netwerkcurriculum als basis. Een schoolcurriculum dat niet leerstofgestuurd is en ook niet kindgestuurd, maar netwerk- en wereldgericht, verbonden met een eigen mens- en wereldvisie. Grote vraagstukken vormen de basis. Het is aan jou om te onderzoeken in hoeverre dit van toepassing is op jouw lespraktijk en de leerlingen die jij in de klas krijgt.

Als je burgerschapsonderwijs vormgeeft in je klas, betekent dit het volgende:

- Je bent je ervan bewust dat de wereld niet ophoudt bij jouw directe gezichtsveld of bij de grenzen van je land.
- Je toont respect en empathie voor mensen uit andere delen van de wereld, of ze nu hier of daar wonen.
- Je reflecteert op je verbondenheid met wat er buiten de landsgrenzen gebeurt en op wat dat voor jou en anderen betekent.
- Je voorkomt 'binnensluiten' (het opleggen van groepsnormen) en buitensluiten.
- Je bent bereid zelf stappen te ondernemen om samen te werken aan wederzijds respect, duurzaamheid, eerlijke verdeling van rijkdommen, rechtvaardigheid, vrede en veiligheid (Prior & Walraven, 2009).

Figuur 1.3 Oxfam-competenties.

Je vindt in de literatuur verschillende definities van wereldburgerschap of burgerschap. Dat biedt de mogelijkheid om zelf als aankomend leraar een keuze te maken. Het gaat in die modellen niet om goed of fout. Ze hebben allemaal hetzelfde doel, maar wel vaak vanuit een verschillend perspectief. Dat maakt burgerschapsonderwijs ook zo veelkleurig. Organisaties als de Verenigde Naties, Nuffic, Oxfam of, typisch voor het onderwijs, Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) geven allemaal kleur aan hetzelfde thema. Oxfam, een organisatie die de armoede in de wereld wil bestrijden, heeft de competenties voor burgerschap als volgt beschreven:

OPDRACHT

Jouw bedoeling van burgerschap in de klas

Iedereen die zich wil ontwikkelen doet er goed aan de eigen ideeën, ontdekkingen en gedachten te spiegelen aan en te bespreken met collega's, studiegenoten of vrienden. In dat kader spreken we in deze opdracht (en volgende opdrachten) van een leergroep.

- a. Wat is volgens jou de waarde van goed burgerschapsonderwijs in de klas? Noteer een aantal steekwoorden als start voor een gesprek in je leergroep. Is er volgens jou een verschil tussen burgerschap en wereldburgerschap?
- b. Hoe zou er volgens jouw leergroep in ieder geval geleerd moeten worden over burgerschap door de leerlingen in de klas? Gebruik daarbij de volgende globale categorieën om leeractiviteiten van elkaar te kunnen onderscheiden:
  - Leren door sociale interactie
Dit is het leren waarbij samen handelen en actieve uitwisseling van informatie tussen leerlingen een centrale rol spelen. In de alledaagse conversatie, discussie of brainstorm. Maar ook door te participeren in sociaal gedrag, door te observeren of te modelleren. Het betreft ook het omgaan met en/of oplossen van conflicten.
  - Leren door directe ervaring
Dit is het leren door handelen. Dit doe je door zelf dingen te doen en te merken wat er gebeurt: zien, voelen, ruiken wat er goed en verkeerd gaat. Het is leren door vallen en opstaan (trial and error). Leren door onderdompeling, te vergelijken met bijvoorbeeld leren fietsen.
  - Leren door het verwerken van theorie
Theorie wordt gezien als abstracte en gesystematiseerde informatie, gepresenteerd door middel van taal en eventueel ook door andere symbolen; sterk leunend op theoretisch leren. Het is daarom ook een moeilijke manier van leren door de aard van de informatie.
  - Leren door nadenken
Als mensen bewust met iets bezig zijn, impliceert dat minstens enig nadenken. Het kan een reflection-in-action zijn, waarbij het nadenken heel dicht bij de handeling ligt. Het kan ook een nadenken achteraf zijn: reflection-on-action. Dit betreft evenzeer het kritisch denken of kritische reflectie als onderdeel van het zelfstandig leren (Bolhuis, 2016).
- c. Wat vind je van de rol die het onderwijs krijgt toebedeeld in de discussies die er in de samenleving plaatsvinden? Waar ligt volgens jou de grens voor school?
- d. Probeer jouw bedoeling met burgerschapsonderwijs in de klas in een oproep samen te vatten.

1.2 DE KLAS ALS MINISAMENLEVING

Niet alleen de samenleving is aan het veranderen. In de school lijkt ook een wijziging gaande. Zo wordt er binnen het onderwijs meer vanuit de ontwikkelingen in de samenleving gesproken over onderwerpen als kansenongelijkheid, diversiteit, Black Lives Matter en inclusiviteit. De bedoeling is dat je handvatten krijgt aangereikt om burgerschapsonderwijs vorm te geven vanuit de vraagstukken die er spelen in de samenleving en die de school binnenkomen. Het gaat om een visie die mede gebaseerd is op wereldgericht onderwijs. Het blijkt dat mondiale vraagstukken een impact hebben op de lokale school in de buurt of wijk. In 2015 ondertekenden 193 wereldleiders van de Verenigde Naties zeventien werelddoelen. In het Engels heten ze de Sustainable Development Goals (SDG's). In het Nederlands spreken we van duurzame ontwikkelingsdoelen (www.sdgnerland.nl).

Duurzame ontwikkelingsdoelen of SDG-doelen

De Sustainable Development Goals moeten wereldwijd een einde gaan maken aan allerlei ontwikkelingen die het leven op aarde voor velen moeilijk maken, zoals extreme armoede, ongelijkheid en klimaatverandering. Nederland heeft deze doelen samen met vele andere landen ondertekend. Hier ligt een grote waardevolle oproep. De SDG-doelen lenen zich er bij uitstek voor om die binnen de klas handen en voeten te geven. Het gaat om de volgende zaken:

1. Geen armoede
2. Geen honger
3. Gezondheidszorg voor iedereen
4. Iedereen naar school
5. Vrouwen en mannen zijn overal gelijkwaardig
6. Schoon drinkwater en goede sanitaire voorzieningen voor iedereen
7. Schone en betaalbare energie
8. Eerlijke en sociale economische groei
9. Veilige infrastructuur en beschikbare kennis voor iedereen
10. Gelijke kansen voor iedereen
11. Leefbare, duurzame steden
12. Duurzame productie en consumptie
13. Klimaatverandering stoppen
14. Gezonde oceanen, zeeën en rivieren
15. Gezonde bossen en een rijke biodiversiteit
16. Vrede, veiligheid en rechtvaardigheid
17. Samenwerken voor de werelddoelen

Als de school gezien kan worden als een minisamenleving waarbinnen het leven geleerd en beoefend mag worden, is het van belang om oog te krijgen voor het kind in de context van de school. Wat speelt er binnen de schoolcontext aan burgerschapsidealen en aan burgerschapsuitdagingen? Welke initiatieven lopen er? En met welk resultaat? Het is voor jou als aankomend leraar van belang om zicht te krijgen op de thema's die kinderen van huis uit meekrijgen en die van invloed zijn op hun ontwikkeling als burger in de samenleving. Dit kunnen thema's zijn die te maken hebben met grote vraagstukken als kansenongelijkheid,

(seksuele) diversiteit, Black Lives Matter, radicalisering, duurzaamheid en inclusiviteit. Je zou eigenlijk een quickscan willen hebben om inzicht te krijgen in welke thema's er mogelijk kunnen spelen in jouw klas op de basisschool.

OPDRACHT

Ontwerp quickscan

- Welke drie doelen vinden jullie als leergroep belangrijk bij het ontwerpen van zo'n scan in de klas?
- Op welke wijze zouden jullie als leergroep zo'n quickscan willen opzetten?
- Welke vijf vragen zouden jullie in ieder geval willen stellen (schriftelijk of mondeling)?
- Vind je de SDG-doelen een realistisch uitgangspunt voor het vormgeven van een schoolthema of lessenserie? Bespreek je mening in de leergroep.

SDG-doelen als start

Nu lijkt het wel of de hele wereld draait om economie en dat burgerschapsidealen als duurzame ontwikkelingsdoelen uitsluitend bestemd zijn voor dagdromers. In de echte wereld gaat het om geld verdienen. Economische groei lijkt niet te stoppen. Zonder groei geen welvaart en vooruitgang. Toch zijn er ook tegenbewegingen aan het ontstaan.

Figuur 1.4 Verenigde Naties.